

ที่ระลึก

ในงานพระราชทานเพลิงศพ

พระยานรฤทธิราชหัย

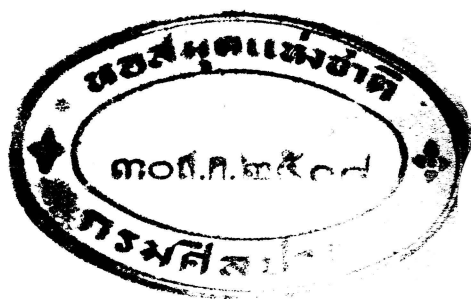
(ท่าน ตาตะนันท์)

ณ วัดมกุฏกษัตริยาราม

วันที่ ๒๕ เมษายน

พ.ศ. ๒๔๗๙

ตำราพ่อนรำ

ฉบับเรียบเรียงในหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร

แจกในงานพระราชทานเพลิงศพ

มหาเสวกตรีพระยานรฤทธิราชหัตถ์

(ต่วน ตาตระนันท์)

ณวัดมกุฏกษัตริยาราม

วันที่ ๒๕ เมษายน

พ.ศ. ๒๔๗๙

ตำราพ่อนรำ

ฉบับเรียบเรียงในหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร

แจกในงานพระราชทานเพลิงศพ

มหาเสวกตรีพระยานรฤทธิราชหัย

(ต่วน ตาตะนันท์)

ณวัดมกุฏกษัตริยาราม

วันที่ ๒๕ เมษายน

พ.ศ. ๒๔๗๔

พระยานรฤทธิราชหัย
(คำน คาคะนันทน์)

ประวัติสังเขปมหาเสวกตรีพระยานรฤทธิราชหัช

(ต่วน ตาตะนันท์)

มหาเสวกตรี พระยานรฤทธิราชหัช (ต่วน ตาตะนันท์) ผู้
เป็นต้นสกุล “ตาตะนันท์” เกิดวันที่ ๒๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๓๙ ตรง
กับวันพุธ แรม ๙ ค่ำ เดือน ๕ ปีชวด หนึ่งวันก่ำพด (ตาด) บิดา, แม่
มารดา ได้เข้าเรียนวิชาในด้านักโรงเรียนวัดราชประดิษฐ์ เมื่ออายุ ๑๒ ปี
จนอายุ ๑๖ ปี สอบได้ประโยค ๑ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๕

หนึ่ง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๓ ได้ถวายตัวเป็นมหาดเล็กในพระบาทสมเด็จพระ
พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ในขณะที่ยังดำรงพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระ
ยุพราช ตลอดจนเสวยราชการ มหาเสวกตรี พระยานรฤทธิราชหัช ได้
อุทิศกายพยายามรับราชการสนองพระเดชพระคุณด้วยความขยันหมั่นเพียร
จนได้รับพระราชทานยศบรรดาศักดิ์, เงินเดือน ตลอดจนบำเหน็จความ
ชอบในราชการเป็นลำดับมาดังต่อไปนี้—

พ.ศ. ๒๔๓๖

อายุ ๓๘ ปี

ได้เข้ารับราชการในตำแหน่งเสมียนกระทรวงการ
ต่างประเทศได้รับพระราชทานเงินเดือน ๓๕ บาท.

พ.ศ. ๒๔๓๗

อายุ ๓๙ ปี

ย้ายไปรับราชการเป็นเสมียนกระทรวงพระคลัง
มหาสมบัติได้รับพระราชทานเงินเดือน ๒๒ บาท.

พ.ศ. ๒๔๔๖

อายุ ๔๙ ปี

ย้ายไปรับราชการในตำแหน่งนายเจรกรม—
เกษตรากรได้รับพระราชทานเงินเดือน ๔๐ บาท.

พ.ศ. ๒๔๔๑

อายุ ๒๓ ปี

พ.ศ. ๒๔๔๒

อายุ ๒๔ ปี

เลื่อนขึ้นรับราชการในตำแหน่งเลขานุการ กรม
เกษตรกรรมได้รับพระราชทานเงินเดือน ๑๐๐ บาท.

เลื่อนขึ้นรับราชการในตำแหน่งปลัดกรมกอง บัญ-
ชาการ กระทรวงเกษตรธิการ รับพระราชทานเงิน
เดือน ๑๕๐ บาท

พ.ศ. ๒๔๔๗

อายุ ๓๐ ปี

รับราชการในตำแหน่งแทนเจ้ากรม กองบัญชา
การ กระทรวงเกษตรธิการ รับพระราชทานเงินเดือน
๒๕๐ บาท

พ.ศ. ๒๔๔๘

อายุ ๓๑ ปี

ย้ายมารับราชการใน ตำแหน่ง ผู้ตรวจการ ศึกษา
และผู้ช่วยจางวงกรมตรวจ กับช่วยการปกครอง
บุตรข้าราชการ ณ พระราชวังสนามจันทร์ ยศชั้น ๒
เอก ชั้น ๒ ได้รับพระราชทานเงินเดือน ๑๒๐ บาท.

พ.ศ. ๒๔๕๒

อายุ ๓๕ ปี

รับราชการในตำแหน่งปลัดกรม กรมวัง, ผู้
ตรวจการ ศึกษา, และผู้ช่วยปกครองบุตรข้าราชการ
กับยังได้ ช่วยปฏิบัติหน้าที่ราชการในหน้าที่อื่น อีกด้วย
ได้รับพระราชทานยศชั้น ๑ ตริ ชั้น ๓ กับได้รับพระ
ราชทานเงินเดือน ๑๖๐ บาท.

พ.ศ. ๒๔๕๓

อายุ ๓๕ ปี

รับราชการในตำแหน่ง ผู้ปกครองโรงเรียน มหา
เด็กหลวง ได้รับพระราชทานยศบรรดาศักดิ์เป็นหุ้มแพร
หลวงพิทักษ์มานพ และได้รับพระราชทานเงินเดือน
๒๐๐ บาท.

พ.ศ. ๒๔๕๔

อายุ ๓๖ ปี

ได้รับ พระ ราช ทาน ตรา มงกุฎ สยาม ชั้น
๕.

พ.ศ. ๒๔๕๕

อายุ ๓๗ ปี

ได้รับพระราชทานยศบรรดาศักดิ์เป็น จ่า พระ
พิทักษ์มานพ คราวข้างเผือกชั้น ๕ และได้รับพระราช
ทานเงินเดือน ๒๕๐ บาท.

พ.ศ. ๒๔๕๖

อายุ ๓๘ ปี

ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ย้ายมารับราช
การในตำแหน่งปลัดบัญชาการกรมมหศพ ได้รับ
พระราชทานตรามงกุฎสยามชั้น ๕ กับได้รับเงินเดือน
เพิ่มเป็น ๔๐๐ บาท

พ.ศ. ๒๔๕๗

อายุ ๓๙ ปี

ได้รับ พระราชทาน บรรดาศักดิ์ เป็น พระ พิทักษ์
นันทนิกร กับตรามงกุฎสยามชั้น ๓

พ.ศ. ๒๔๕๘

อายุ ๔๐ ปี

ได้รับ พระราชทาน ยศ บรรดาศักดิ์ เป็น หัวหมื่น
พระยาพิทักษ์นันทนิกร

พ.ศ. ๒๔๕๙

อายุ ๔๑ ปี

ได้รับพระราชทานตราตติยจุลจอมเกล้าวิเศษ กับ
ได้รับพระราชทานเงินเดือนเพิ่มเป็น ๕๕๐ บาท

พ.ศ. ๒๔๖๐

อายุ ๔๒ ปี

ได้รับ ราชการใน ตำแหน่ง รองผู้บัญชาการ กรม
มหศพ ยศเป็นจางวางตรี กับได้รับพระราชทาน
เงินเดือนเพิ่มเป็น ๗๐๐ บาท

พ.ศ. ๒๔๖๑

อายุ ๔๓ ปี

ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นพระยานรฤทธิ
ราชหิรัญ คราวตติยจุลจอมเกล้า กับได้รับพระราช
ทานเงินเดือนเพิ่มเป็น ๘๐๐ บาท

พ.ศ. ๒๔๖๒

อายุ ๔๔ ปี

ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งให้เป็นองคมนตรี
พระราชทานตราดวงดลฎาภรณ์ กับได้รับพระราชทาน
เงินเดือนเพิ่มเป็น ๘๕๐ บาท

พ.ศ. ๒๔๖๓

อายุ ๔๕ ปี

ได้รับพระราชทานเงินเดือน ๘๐๐ บาท

พ.ศ. ๒๔๖๔

ได้รับพระราชทานตรามงกุฎสยามชั้น ๒ กับได้

อายุ ๔๖ ปี

รับพระราชทานเงินเดือนเพิ่มเป็น ๑๐๐๐ บาท

พ.ศ. ๒๔๖๕

อายุ ๔๗ ปี

ได้รับพระราชทานเงินเดือน ๑๓๐๐ บาท

พ.ศ. ๒๔๖๖

ได้รับพระราชทานตราช้างเผือกชั้น ๒ กับรับ

อายุ ๔๘ ปี

พระราชทานเงินเดือนเพิ่มเป็น ๑๓๕๐ บาท

พ.ศ. ๒๔๖๗

ได้รับ พระราชทาน ตรา ทศิยจุฑจอมเกล้า จิเศษ

อายุ ๔๙ ปี

กับรับพระราชทานเงินเดือนเพิ่มเป็น ๑๒๐๐ บาท

พ.ศ. ๒๔๖๘

ได้รับพระราชทานตรามงกุฎสยามชั้น ๑ กับรับ

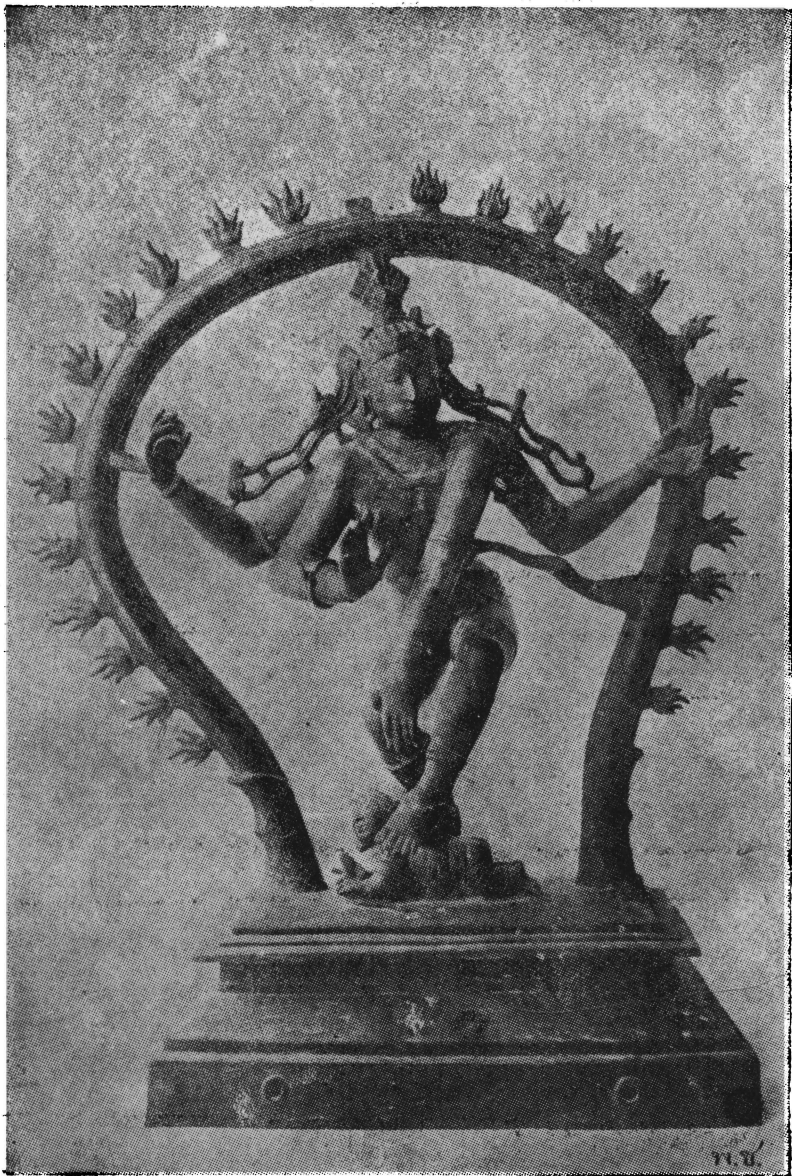
อายุ ๕๐ ปี

พระราชทานเงินเดือนเพิ่มเป็น ๑๓๐๐ บาท

วันที่ ๓ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๘ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยุบ

เลิกเปลี่ยนแปลงตำแหน่งหน้าที่ราชการ กรม มหრศพ และ กรม มหาดเล็ก
รวมเวลาดำรงราชการ ๓๓ ปี ๘ เดือน มีอายุ ๕๐ ปีเศษ ได้รับพระราช
ทานบำนาญเป็นเงินปีละ ๔,๖๐๐ บาท หรือเดือนละ ๓๘๓ บาท ๓๓ ปี ๘ เดือน
และได้ ถึงอนิจกรรมด้วยโรคไตพิการ เมื่อวันที่ ๑๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๗๕
รวมอายุได้ ๕๐ ปีเศษ

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานบำนาญ พระราชทาน
ศพของนายเครือของ น นครเบญจา ๔ คนกันเป็นเกียรติยศ พร้อมด้วยกลอง
ชนะ ๓๐ จำปี ๓

พระนารายณ์พระอิศวรพื่อนร่ำ

ตอนที่ ๑

อธิบายตำนานการพ่อนรำ

การพ่อนรำย่อมเป็นประเพณีมีในเหล่านัชายทุกชาติทุกภาษา ไม่
เดือกว่าจะอยู่ ณ ประเทศถิ่นฐานที่ใดในพิภพนี้ คงมีวิธีพ่อนรำตาม
วิสัยชาติของตนด้วยกนทงนนั้น อย่าว่าแต่มนุษย์เลย ถึงแม้นสัตว์เดรัจฉาน
ก็มีวิธีพ่อนรำ ข้อนี้อาจจะพึงสังเกตเห็นได้ โดยง่าย ดังเช่นสุนัขและ
ไก่กาเป็นต้น เวลาได้สบอารมณ์ของมันเข้า มันก็เดินโตดกรดกราย
ทำกิริยาท่าทางได้ต่าง ๆ ก็คือการพ่อนรำตามวิสัยสัตว์นั่นเอง ปราชญ์
ผู้คิดค้นหามูลเหตุแห่งการพ่อนรำจึงลงเนื้อเห็นเป็นยุดิว่า การพ่อนรำ
มูลรากเกิดแต่วิสัยสัตว์เมื่อเวลาเสวยอารมณ์ จะเป็นสัตว์เขตนาก็ตาม
หรือทุกขเขตนาก็ตาม ถ้าเสวยอารมณ์แรงกล้าไม่กลั้นไว้ได้ ก็เดิน
ออกมาเป็นกิริยาให้ปรากฏ ยกเป็นนิตินัยหรือทาสีเช่นธรรมเนียมคาวการก
เวลาอารมณ์เสวยสุขเขตนาก็เดินแรงเดินแรงดังนกยูงนั้น ถ้าอารมณ์
เสวยทุกขเขตนาก็เดินโดยโหยให้ แดงดังกิริยาปรากฏออกให้รู้ว่าอารมณ์
เป็นอย่างไร ยิ่งเติบโตใหญ่รู้เคียงสาขึ้นเพียงไร กิริยาที่อารมณ์เด่นออก
มาก็ยิ่งมากมายหลายอย่างออกไป จนถึงกิริยาที่แสดงความกำหนัด
ยินดีมีในกามารมณ์ แดกกิริยาซึ่งแสดงความอาสาศาโครตเป็นต้น
กิริยาอันเกิดแต่เวลาเสวยอารมณ์ นนบเป็นขั้นตอนของการพ่อนรำ
ต่อมาอีกกนทงน เกิดแต่กนทงหลายรู้ความหมายของ กิริยา
ต่าง ๆ เช่นนกตัวมา ก็ใช้ กิริยาเหล่านั้นเช่นภาษาอันหนึ่ง เมื่อ

อะไรสิ่งที่จะแสดงให้ปรากฏแก่ผู้อื่นโดยจริงใจก็ดี หรือโดยมายาเช่น
ในเวลาเดินหัวกุด ว่าตนมีอารมณ์อย่างไร ก็แสดงกิริยาอันเป็นเครื่อง
หมายอารมณ์อย่างนั้น เป็นต้นว่าถ้าจะแสดงความต้องการ ก็ทำกิริยา
ขมแย้มกรวดกราย จะแสดงความรักปรารถนาใจก็ขบขี้นิ้วว่า จะ
ชูให้ดู ชวนถกถกทำหน้าตาถ่มทิ้งแตรโดดเต้นสนุกสนาน จึงเกิดแบบแผน
ทำทางที่แสดงอารมณ์ต่าง ๆ อันเป็นต้นของกรรมพจน์ว่าชนด้วย
ประการนั้น นับเป็นชนที่ต้อง

ต่อมาอีกชนหนึ่ง เกิดแต่มีผู้ฉลาดเลือกเอาการทำทางซึ่งแสดง
อารมณ์ต่าง ๆ นั้น มาเรียบเรียงสังคัลป์จัดต่อกันเป็นกรรมพจน์ว่า
ให้เห็นงามก็ดัดใจคน จึงเกิดมีกรรมพจน์ว่าชน นับเป็นชนที่
งาม ความเชื่อกว่ามานมีเป็นสามัญแก่มนุษย์ทั้งปวงทั่วทุกชาติทุก
ภาษา จึงเกิดมีประเพณีการพ้องว่าตามกรรมพจน์ซึ่งพวกของตนเห็นว่า
งามด้วยกันทุกประเทศ

อันประเพณีการพ้องว่าจะเป็นแต่สำหรับผูกมัดพวกที่ประกอบกรหา
เลี้ยงชีพด้วยว่าเดิน เช่นโซนละครเท่านั้นหาได้ จัดเดิมมาข่มเป็น
ประเพณีสำหรับบุคคลทุกชนบรรดาคักดี และมีที่ใช้ไปจนถึงการยุทธ์และ
การพิชิตต่าง ๆ หลายอย่าง จะยกตัวอย่างแต่ประเพณีการพ้องว่าดื่มมา
ในสยามประเทศของเรา ดังเช่นในตำราศีษศาสด์ ซึ่งนับถือว่าเป็นวิชา
ชั้นสูงสำหรับการณรงคสังครามแต่โบราณ ใครหัดวิชาชั้นนี้ก็ต้องหัด
พ้องว่าให้เป็นสง่าราศีด้วย แม้พระเจ้าแผ่นดินก็ต้องทรงฝึกหัด มีคว
อย่างมาจนในรัชกาลที่ ๕ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้า

อยู่ หัวทรงศึกษาวิชาศกศาสตร์ต่อสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรม
พระยาบวรราชนายกฯ ก็ได้ทรงหัดสอนว่า ได้ยินว่าเคยทรงว่าพระแสง
ขอบนคอช้างพระที่นั่ง เป็นพุทธบูชาเมื่อครั้งเสด็จพระพุทธบาทตามโบราณ
ราชประเพณี เมื่อมกราคม พ.ศ. ๒๔๓๕ การสอนว่าในกระบวนทูลอย่างอื่น
เช่นตักสิลธรรมของ ก็เป็นวิชาที่เจ้านายต้องทรงฝึกหัดมาแต่ก่อน ส่วน
กระบวนสอนว่าในการพิธี ยังมีตัวอย่างทางหัวเมืองมณฑลภาคพายัพ
ถ้าเจ้านายท่านทำบุญให้ทานเป็นการใหญ่ ก็เป็นประเพณีที่เจ้านายตั้งแต่
เจ้าผู้ครองนครลงมาที่จะสอนว่า เป็นการแสดงโสมนัสศรัทธาในบุญ
ทาน เจ้านายฝ่ายผู้หญิงก็ยอมหัดสอนว่า และมีเวลาที่หัดสอนว่า
ในการพิธีบางอย่างจนทุกวันนี้ ประเพณีต่างๆ ดังกล่าวมา เพื่อให้
เห็นว่าแต่โบราณย่อมถือว่าการสอนว่าเป็นส่วนหนึ่งในการศึกษา ซึ่ง
สมควรจะฝึกหัดเป็นสามัญทั่วยุทธชนบรรดาศักดิ์สืบมา

การที่ฝึกหัดคนแต่บางจำพวกให้สอนว่า ดังเช่นแต่โบราณหรือ
ว่าครั้นนี้ คงเกิดแต่ประสงค์จะใคร่ดูกระบวนสอนว่า ว่าจะงามได้ ถึง
ที่สุดได้เพียงไร จึงเลือกสรรคนแต่บางเหล่าฝึกฝนให้ชำนาญงานเฉพาะ
การสอนว่า สำหรับแสดงแก่คนทั้งหลาย ให้เห็นว่า การสอนว่าอาจ
จะงามได้ ถึงเพียงนั้น เมื่อสามารถฝึกหัดได้สมควรประสงค์ ก็เป็นที่ต้อง
คาดใจคนทั้งหลาย จึงเกิดมีนักวิชาชนเป็นพวกหนึ่งต่างหาก แต่จริง
วิชาสอนว่า กว้างแต่ แบบแผนอันเดียว กับที่เป็นสามัญแก่คนทั้งหลายทุกชน
บรรดาศักดิ์ตนเอง

กระบวนพจนราที่ไทยเราใช้เป็น แบบแผนในประเทศนั้นเป็น ดังอย่าง
 อย่างหนึ่งเป็นกระบวนพจนราของประชาชนในพื้นเมือง เช่นที่ราชวร
 ราชมหาหรือว่าเล่นแม่ศรีและว่าเพลงเกี่ยวข้าว เหล่านี้เห็นจะเป็นกระบวน
 แบบราของชนชาติไทยมาแต่ดึกดำบรรพ์ กระบวนราอีกอย่างหนึ่ง
 เช่นที่ใช้ในการพิธีตลอดตลงมาจนถึงเล่นระบำและโขนละครนั้น ได้แบบ
 อย่างมาแต่อินเดีย พวกพราหมณ์ ที่เข้ามาเป็นครูบาอาจารย์ของชาว
 ประเทศนั้นแต่โบราณนำแบบแผนเข้ามาฝึกหัดให้ เพราะชาวอินเดีย
 เขาถือว่าการพจนราเป็นของพระเป็นเจ้าได้ทรงกิดประดิษฐ์ขึ้น แล้ว
 ส่งสอนแก่นมนุษย์ให้พจนราเพื่อเป็นสวัสดิมงคล ใครพจนราหรือให้มี
 การพจนราตามเทวบัญญัติ ก็ชื่อว่าจะได้รับประโยชน์และจะได้ไปสู่สุคติ
 เป็นเบื้องหน้า

ตำราพจนราที่พราหมณ์ชาวอินเดียนำเข้ามาฝึกสอนในสยามประเทศ
 นั้นเรียกชื่อว่า “นาฏศาสตร์” ว่าเป็นของพระภารตฤๅษีแต่งขึ้นไว้ อ้างว่า
 พระอิศวรเป็นเจ้าเป็นครูเดิมของการพจนรา มีเรื่องราวกล่าวถึงเรื่อง
 พระอิศวรทรงตั้งตำราพจนราอยู่ในโกยิตปฺราณะ ว่าในสมัยกาลครั้งหนึ่ง
 มีฤๅษีพวกหนึ่งตั้งอาศรมอยู่กับภรรยาที่ในป่าดงหิมะ อยู่มาฤๅษีพวก
 นั้นประพฤตินาจารย์ผ่านเทวบัญญัติไม่ยำเกรงพระเป็นเจ้า พระอิศวร
 ทรงขัดเคือง จึงชวน พระนารายณ์เสด็จลงมาข่มมนุษย์โลก เพื่อจะ
 ทรมานฤๅษีทรยศพวกนั้น พระอิศวรทรงแปลงพระองค์เป็นโยคีหนุ่ม
 ให้พระนารายณ์แปลงเป็นภรรยาสาว มีลัทธิรูปนาคีวาสทั้งต้องพระองค์

ตรงไปสู่ป้าตารกะนั้น พวกฤษัเห็นเข้าก็พากันเกิดกำหนดมุ่ง
 รักใคร่หานารายณ์ ฝ่ายภรรยาของพวกฤษัก็พากันมุ่งหวังรูปทรงของ
 โยคีศัศวร เกิดวิวาทกันเป็นโกลาหลด้วยอำนาจราคะจริต แต่พยายาม
 เกี้ยวพาทย์อย่างใดก็ไม่เต็มปรารถนา จนพวกฤษัเกิดโทษะพากัน
 ตำปัสัรพระเป็นเจ้าทั้งสองพระองค์ ก็หาเป็นอันตรายไม่ พวกฤษัจึง
 นฤมิตเล่ห์ฉนจะให้ ถัดกันโยคีกับภรรยา พระอิศัศวรก็ฆ่าเล่ห์ฉนถลกเอา
 หนึ่งทำจมน้ำเสีย นฤมิตนาคนั้นจะให้ พันพิษทำอันตราย พระอิศัศวร
 ก็จับเอานาคไปทำสายถึงวาลเสีย พวกฤษัก็มีวิธีจะทำอย่างไรต่อไป
 พระอิศัศวรเห็นว่าพวกฤษัต้นเหตุแล้ว จึงทรงพ่อนรำทำปาฏิหาริย์
 ขณะนั้นมยุภคย์คอมตนหนึ่ง ชื่อ มยุภะระ (เราเรียกว่า อสุรมฤคนี้)
 ปรากฏมาช่วยพวกฤษั พระอิศัศวรก็เอาพระบาทข้างหนึ่งเหยียบมยุภคย์คอม
 นั้นไว้แล้ว ทรงพ่อนรำต่อไปจนหมดกระบวณ พวกฤษัก็สิ้นทิฐิขุยอม
 ราบผิด ทูลขอขมาโทษแก่พระเป็นเจ้าทั้งสอง

เมื่อทรมานฤษัสำเร็จแล้ว พระอิศัศวรเสด็จกลับคืนไปยังเขา
 ไกรลาส พระนารายณ์ก็เสด็จกลับคืนไปยังเกษัรสมุทร ครั้น
 พระยานันตนาคราชได้ โดยเสด็จพระเป็นเจ้าเมื่อไปปราบพวกฤษั ได้
 เห็นพระอิศัศวรทรงพ่อนรำงามพิศวงจิตใจ ครั้นตามพระนารายณ์กลับไป
 ถึงเกษัรสมุทร ยังอยากจะได้ใคร่ดูพระอิศัศวรทรงพ่อนรำ จึงทูลวอน
 พระนารายณ์ ๆ คราวนี้ก็จะให้ ไปทูลเชิญพระอิศัศวรทรงพ่อนรำอีกนั้น
 ไม่ได้ ถ้าพระยานันตนาคราชอยากจะได้พ่อนรำอีก ก็จงไปดงตะบะกิด

พิชบุชาที่เชิงเขาไกรลาส ให้พระอิศวรทรงพระเมตตาประทานพร จึง
 ทูลขอพรให้ ได้ทรงพ่อนำตามประสงค์ พระยานันตนาคราชก็ทำ
 ตามพระนารายณ์ทรงแนะนำ ด้วยอำนาจตะบะกิจพิชของพระยานันต-
 นาคราช ร้อนถึงพระอิศวรก็เสด็จลงมาประทานพร ว่าแล้วแต่จะ
 ต้องการสิ่งอันใดให้ได้อีกเขา จะทรงประสาทให้สมประสงค์ พระยา
 นันตนาคราชกราบทูลว่า สิ่งอันใดบรรดามีในไตรภพนั้นไม่ยากได้
 ๕๕ ขอบุประทานพรข้อเดียวแต่ให้ ได้ เห็นพระเป็นเจ้าทรงพ่อนำอีก
 ดึกครั้งหนึ่ง พระอิศวรก็รับคำ และตรัสว่าจะลงไปทำให้ดูในมนุษย์ โลก
 ณตำบลจิตัมพรหม อันเป็นที่ท่ามกลางโลก ครั้นถึงวันกำหนดพระอิศวร
 ก็เสด็จลงมายังตำบลจิตัมพรหม พร้อมด้วยเทพนิกรเป็นบริวาร ทรง
 นฤมิตสุวรรณศาลาขึ้นแล้ว พ่อนำตามที่ได้ประทานพรแก่พระยา
 นันตนาคราชไว้ อีกครั้งหนึ่ง

ในสมัยกาลอื่นอีก พระอิศวรเป็นเจ้าเสด็จประทับอยู่ท่ามกลาง
 เทวสถานบนเขาไกรลาส มีพระประสงค์จะทรงแสดงการพ่อนำให้เป็น
 แบบฉบับ จึงเชิญพระอมมาให้ประทับเป็นประธานเหนือสุวรรณบัลลังก์
 ให้พระสุรวิธดัดพิณ ให้พระอินทร์เป่าขลุ่ย ให้พระพรหมตึง ให้พระ
 ดักษมีขับร้อง และให้พระนารายณ์ ต่โทษ พระอิศวรทรงพ่อนำ ให้
 เทพดาและฤๅษีคนสรรพยักษนาคร ๕ หายซึ่งขึ้นไป แล้วได้ชมอีก ๕ ครั้ง
 ทำนองที่กล่าวดูเหมือนพระฤๅษีนาครจะได้ รับเทวบัญชาให้มาแต่งตำราว่า
 ๕๕ ดั่งสอนแก่เหล่ามนุษย์เมื่อพระอิศวรทรงพ่อนำในครั้ง

อาศัยเรื่องตำนานดังกล่าวมา พวกชาวอินเดียถือว่าที่เมือง
 จิตัมพรมันอยู่ ในประเทศอินเดียข้างฝ่ายใต้ (ในมณฑลทมิฬารัฐ) เป็น
 ที่พระอิศวรได้เสด็จลงมาแสดงตำราพจนานุกรมในมนุษย์โลก ครั้นนานมา
 ก็คิดสร้างเทวรูปพระอิศวร ปางเมือทรงแสดงการพจนานุกรม เรียกว่า
 “นาฏราช” (เราเรียกเทวรูปเช่นนั้นว่า ปางปราบอสูรภูตาคัน) แล้ว
 ภายหลังแบบกันสร้างค่อออกไปแพร่หลาย แม้ในประเทศเรานกมีมาก
 เพราะพวกพราหมณ์ที่มาเป็นครูบาอาจารย์ในประเทศนี้ มาแต่อินเดีย
 ข้างฝ่ายใต้เป็นพื้น ที่เมืองจิตัมพรมันเคยยังมีเทวสถานแห่งหนึ่ง
 ตั้งไว้แต่เมื่อราว พ.ศ. ๑๘๐๐ ฉายเครื่องประดับที่มีจำหลักเป็นรูป
 พระอิศวรทรงพจนานุกรมทั้ง ๑๐๘ ท่า ตามที่มีในตำราของพระภารตฤาษี
 รูปทำว่าพระอิศวรที่ปรากฏอยู่ ณ เทวสถานเมืองจิตัมพรมัน พนักงานใน
 รัฐบาลมณฑลทมิฬารัฐได้คัดมาพิมพ์ไว้ในหนังสือรายงานตรวจของโบ-
 รานเมื่อ ค.ศ. ๑๘๙๔ มีอยู่ในหอพระสมุดฯ จึงได้จำลองรูปภาพเหล่านี้
 ขึ้น และแปลคำอธิบายซึ่งมีอยู่ในหนังสืออนาฏศาสตร์ มาพิมพ์ไว้ในสมุด
 เล่มนี้ด้วย

แต่บัดนี้อยู่หน่อย ด้วยรูปภาพทำว่าของพระอิศวรที่กล่าวนี้ ใน
 ต้นฉบับเดิมไม่ครบและไม่ตั้งงามด้วย เมื่อจะพิมพ์หนังสือครั้งใด มี
 จดหมายไปถามหารูปถ่ายในประเทศอินเดีย ได้รับตอบมาว่ารูปถ่าย
 หามไม่ เพราะมีเทวสถานในเมืองจิตัมพรมันทางตรง และอยู่ใกล้กัน
 สิ่งอื่น ๆ สร้างล้อมรอบไว้ใกล้ชิด ไม่มีที่ว่างถ่ายรูป จึงได้แต่
 เขียนจำลองมาดังเช่นได้พิมพ์ไว้ต่อไป

ว่าด้วยตำราพจนานุกรมของอินเดีย

ในตำรานานาคำศัพท์ว่า ตำราเป็นมุลมี ๓๒ ทำ เอาท่าเหตุนั้นมา
คิดต่อประสมกัน เป็นท่าต่าง ๆ ๕ รวมเป็น ๓๘๘ ทำ บัญญัติชื่อ
สำหรับเรียก และมีคำอธิบายบอกไว้ ดังแปลจากภาษาดั้งสดุดพิมพ์
ไว้ ต่อไป

กิริยาเบื้องต้นในการพจนาน

ธรรมเนียมการพจนาน เอว, เจ้าและคอกจะต้องอยู่ตามปกติก่อน
เด่มอ บ้างผาย ออกแอ่นตั้ง อาการเหตุนั้น เรียกว่า เจ้าชฎม
คอกทายนตรง

สถานที่และการเคลื่อนไหวของจะเหตุนั้น รวมทั้งการเคลื่อนไหว
ด้วย ผู้เฒ่าว่าต้องได้เรียนรู้มาแล้วในเวลาฝึกหัด

ในขณะที่เฒ่าว่ามือทั้งสองมีเวลาที่รวมกันคืออยู่ใน อาการ เช่นเดียว
กันน้อยที่สุด

โดยมากในขณะที่เฒ่าว่ามือซ้ายมักจะประทับที่หน้าอกก่อน มือ
ขวาเหยียดไปตามเท้าคือเหยียดอยู่ตามปกติ (ซึ่งปรากฏอยู่แล้วตามรูป
ต่าง ๆ แทบทุกรูป)

ทำพ็อนร่าต่างๆ

๙๓ ทำน้ทรงกับรูปพระอิศวรที่จิตมพรม

รูปที่ ๑ “วฤศุจิกเรจิตม”

ทำแมลงบ้องยกหาง

การแต่งคือ— งอเท้าไปข้างหลังเหมือนหางแมลงบ้อง, ยกมือ
ขึ้นไขว่กัน, และเหยียดออกไป, ถคมมือทั้งสองตั้งแถวและถคมยกขึ้น
ไปอีก

รูปที่ ๒ “วฤศุจิกม”

ทำแมลงบ้อง

การแต่งคือ— ยกมือทั้งสองขึ้นไว้ในระหว่งแขนและศีรษะ,
งอเท้าไปข้างหลังเหมือนแมลงบ้อง, และแอ่นหลัง

รูปที่ ๓ “วฤสิตม”

ทำไม้สมหวัง

การแต่งคือ— ไขว่เข้าขวายืนไปข้างหน้า, เหยียดเท้าซ้ายไปข้าง
หลังแล้วยกมือทั้งสองขึ้นประสานกันที่หน้าอก, ถคมมือทั้งสองตั้งแถวและ
ถคมยกขึ้นอีก

รูปที่ ๕ “ปารสฺวนิกุลฺลคม”

ทำชอยเท้าข้างเดียว

การแต่งคือ — เอาฝ่ามือทั้งสองไขว่กันที่ข้างซ้าย ค่อยกมือซ้ายขึ้นแตะเอามือขวาประทับลงไปค่มือซ้าย, แล้วชอยเท้าขวาอยู่ไปมา

รูปที่ ๕ “ลลาฏติลคม”

ทำเจิมหน้าผาก

การแต่งคือ — ยกเท้าขวาไปข้างหลัง, แตะรองตัวข้ามศีรษะจนไขว่หน้าแม่เท้าจดที่หน้าผากได้, เท้าชอยอยู่ข้างหลังอย่างหางแมงป่อง

รูปที่ ๖ “กุรานตคม”

ทำก้าวเท้ายาว

การแต่งคือ — ชัดเท้าขวาไปข้างหลัง, ไขว่เท้าซ้ายก้าวไปข้างหน้าอย่างเต็มก้าว, แดงยกมือทั้งสองชนท่าท่าห้าม

รูปที่ ๗ “กฤษฺจิตม”

ทำอแขน

การแต่งคือ — ไขว่เท้าซ้ายให้เข่าออกไปข้างหน้า, เท้าขวาพับไปข้างหลัง, งอมือขวาเข้าไขว่ฝ่ามือประกบฝ่ามือข้างซ้ายซึ่งยกขึ้นคอยรับอยู่ได้

รูปที่ ๘ “ จักรมณฑล ”
ทำม้วนกลม (จักรมณฑล)

การแสดงคือ — ไข่มุกทั้งสองกลดลงริมปลายเท้าแน่นคืบแล้ว, โกง
ขาทั้งสองออก, แตรงอตัวให้หลังโกง

รูปที่ ๙ “ ภุมมรกม ”
ท่าแมลงภู่

การแสดงคือ — เขาเท้าขวาชนไขว้เท้าซ้าย, แล้วย้ายไปมา
และในเวลาเดียวกันเขามือทั้งสองกดประสานกันไว้ และทำให้ ตุ๊ก
(ก้นกบ) ถ่างอยู่ไปมา

รูปที่ ๑๐ “ จตุรม ”
ท่าเร็ว

การแสดงคือ — เขาแขนซ้ายชดไปทางแขนขวา, แตรยกแขนขวา
งอขึ้นไปข้างบนโดยเร็ว, ในเวลาเดียวกันใช้เท้าขวายับไปมา, (ที่
เรียกว่าท่าเรวหนี่ คือในระหว่างที่แสดงนั้นไขว้หัวนมของมือซ้ายของ
จดที่นวดกลางไว้แน่นและเหยียดนิ้วถอยตรงออกไป)

รูปที่ ๑๑ “ ภูษงคามจิตกม ”
ท่านาคขด

การแสดงคือ — ยกเท้าขวายับไปข้างซ้าย เขยวตัวไปด้วย และ
ทำให้เท้าตื้นเทมอยู่, แขนขวาเหยียดตรงไปทางขวาให้ปลายแขนค้ำ
ทางแขนซ้ายออกไปแขนบนของต้งเหมือนเลวด้วยเกลอย.

รูปที่ ๑๒ “ทลฺหฺทกเรจิตมฺ”

ท่าแกว่งไม้

การแสดงคือ — เขยียดเท้าและมือออกไปโดยเร็ว, แล้วส่ายไปส่ายมา เหมือนท่อนไม้ (มือขวาเขยียดไปทางขวา มือซ้ายเขยียดไปทางซ้าย เขยียดเท้าขวาออกไปและโค้งเท้าซ้ายไว้คงที่เอนตัวไปทางซ้ายเล็กน้อย)

รูปที่ ๑๓ “วุฤศฺจิกกุญฺญิตมฺ”

ท่าแมลงป่องขยับเท้า

การแสดงคือ — งอเท้าขวาไปข้างหลังโค้งเหมือนหางแมลงป่อง, มือทั้งสองโอบลงพร้อมกันที่หน้าอก, และเท้าทั้งสองข้าง มือขวาโอบนำขวา มือซ้ายโอบนำซ้าย

รูปที่ ๑๔ “กฏฺฐิกรานตมฺ”

ท่าเท้ายักษ์สะเอว

การแสดงคือ — เมื่อได้ใช้ปลายเท้าข้างซ้ายชวยพยุงตัวยืนเท้าขวาไปมา, และเท้าขวากดนิ่งอยู่กับที่แล้ว, เขามือทั้งสองจับท่อนเอว, แล้วเขามือออกและจับอีกกดลงไปกดขึ้นมา, และในเวลาเดียวกันยกบนเอวด้วย

รูปที่ ๑๕ “ลตาววุฤศฺจิกมฺ”

ท่าแมลงป่องเลื้อย

การแสดงคือ — งอเท้าขวาไปข้างหลังให้โค้งเหมือนหางแมลงป่อง, ยกมือขวาขึ้นสูงหงายฝ่ามือไว้เบื้องบนและขยับเท้า, ในเวลาที่ยกมือซ้ายขึ้นสูงและขยับกดมือไปข้างหน้าเหมือนกับแถวด้วยเดือยฉะนั้น

รูปที่ ๑๖ “ฉินุนกรรม”

ทำตัด

การแต่งคือ — เขามองทั้งสองไขว่กันหน้าอก, แฉกย้ายไปที่บ่า
ห้อยนมออก แล้วกลับยกขึ้นไปเท่าท่อนเอว เอียงบนเอวไปมาด้วย

รูปที่ ๑๗ “ปทาปวิทุกม”

ท่ากระแทกปลายเท้า

การแต่งคือ — มือทั้งสองทำรูปเหมือนกันโดยเอาหัวแม่มือกับนิ้ว
ชี้กดติดกันเข้า นิ้วก้อยและนิ้วนางงอแยกออกไปโดยดำพัง แล้วเขามือ
ทั้งสองจากกันเข่าทีหนึ่ง ในขณะที่เขาปลายเท้าจดลงเป็นจังหวะ ๆ แล้ว
ทำเป็นพลาดบ้างซอยไปบ้าง

รูปที่ ๑๘ “วลิตม”

ท่าหมุนโดยรอบ

การแต่งคือ — ยกมือขวาขึ้นทำเป็นท่าห้าม เอาเท้าขวาคนหนึ่งอยู่
กับพื้นแล้วทำให้ตุ้ก (ก้นกบ) ด้ายไปมาอยู่

รูปที่ ๑๙ “มฺรฺณิตม”

ท่าหมุนเหมือนผึ้ง

การแต่งคือ — ยกมือขวาขึ้นเลื้อยไหลแล้วพลิกไปมาอยู่ มือซ้าย
ห้อยลงแกว่งไปแกว่งมา และในเวลาเดียวกันนี้เอาเท้าขวาไขว่เท้าซ้าย
แล้วชักกลับมาเสีย

รูปที่ ๒๐ “ลพิตม”

ทำเอื้องกราย

การแต่งคือ — งามมือซ้ายขึ้นไปข้างบนเกือบถึงท่อนอกกับวงข้าง
มือขวาแกว่งไปแกว่งมาและกระแทกเท้าขวาในจังหวะที่เข้ากับดนตรี

รูปที่ ๒๑ “ทนต์ปกษม”

ทำไตไม้

การแต่งคือ — เมื่อยกเข้าขวานดังพดของการแล้ว เอามือ
ทั้งสองข้างเอาหัวแม่มือจรดไว้ ทิศหน้าขวาตักหน้าเข้าเห็นเข้านั้น แล้วแกว่ง
มือไปมาและขยับปลายนิ้วเหมือนท่าแถวด้วยเดือยฉะนั้น

รูปที่ ๒๒ “ภูษงคตุรัสเรจิตม”

ทำนาคลึงและสายสิริระ

การแต่งคือ — เอามือทั้งสองเท้าที่สะเอวในขณะที่ทำให้สรรพางค์
กายตั้งตัวขึ้นเหมือนกับงัดใจด้วยหัวอยู่ไปมา แล้วเอามือทั้งสองออก
จากสะเอว ให้หยัดนิ้วอยู่ในส่วนข้างซ้าย

รูปที่ ๒๓ “นุปรุม”

ทำเขย่ากำไลเท้า

การแต่งคือ — ทำให้ตัวรัก (กันกับ) หมุนไปรอบๆ แล้วเหยียด
มือทั้งสองตรงออกไปกระดิกคล้ายกับแถวด้วยเดือย ในเวลาเดียวกันนั้น
งอเท้าขวาไปข้างหลังจนขึ้นเท้าจกโคนขา แล้วกดทับเหยียดลงไปยังพื้น
จนหัวแม่เท้าจกพื้น

รูปที่ ๒๔ “ไวสาขเรจิตม.”

ทำรว

การแสดงคือ — ทำให้ทุก ๆ ส่วนในร่างกายไหวเท้มในขณะเดียวกัน มือทั้งสองเหยียดออกไป เท้าทั้งสองก็กางออกพอสมควรทำให้สันพร้อมทั้งต้นสะเอว แล้วยกมือไปมาด้วย

รูปที่ ๒๕ “อรุสวสุติกรม.”

ทำขวางครึ่ง ๑

การแสดงคือ — เขามือขวาเท้าสะเอว มือซ้ายประตบตหน้าอกเท้าไขว้กัน เมื่อยืนด้วยเท้าขวาก็เอาเท้าซ้ายไขว้ เมื่อยืนด้วยเท้าซ้ายก็เอาเท้าขวาไขว้ คือผลัดเปลี่ยนกัน ไม่ใช่ตั้งมือหรือตั้งเท้าในภริยาอย่างเดียวกัน

รูปที่ ๒๖ “อญจิตม.”

ทำโน้ม

การแสดงคือ — เมื่อเขามือซ้ายเท้าทั้งสองและกางมือขวาออกแกว่งไปแกว่งมา แล้วเอานิ้วจุกปลายจมูกเหินมองวงช้าง

รูปที่ ๒๗ “ภูษงคตุราสีตม.”

ทำงูเยื้องกราย

การแสดงคือ — งามเท้าขวามาจับเท้าจุกโคนขาด้วยยกเข่าขึ้นด้วยโคนขาไปมา เหยียดแขนขวาไปตามเข่าในอาการเช่นเดียวกันนั้น ทำไหบนเอวไหวและแกว่งหัวเขาไปมาด้วย

รูปที่ ๒๘ “อุรุชฺวานุ”

ทำยอกเข้าสูง

การแต่งคือ — ยอกเข้าขวาซึ่งงอเท้าไว้แล้วให้สูงได้กับระดับหัวนม
มือทั้งสองวางไปมาตามจังหวะ

รูปที่ ๒๙ “นิญฺจิตมฺ”

ทำหัดเท้า

การแต่งคือ — งอเท้าขวาไปข้างหลังแล้วหัดเข้าไปจนจดศีรษะ
เหมือนหางแมลงบึ้ง เอามือซ้ายจดที่แก้มข้างซ้าย มือขวาเหยียด
ออกไปแล้วงอเข่ามาจนจดที่ปลายจมูกแล้วกดกับเหยียดออกไปอีก กลับ
ไปกดกับมา

รูปที่ ๓๐ “มตฺตลฺ”

ทำเมาจัด

การแต่งคือ — ทำท่าเดินเซไปข้างซ้ายบ้างข้างขวาบ้าง เหยียด
มือทั้งสองไปข้างหน้าจับกันไว้แน่นแล้ว กลับปล่อย แล้วทำท่าคล้าย
จรทางควายนวมือ

รูปที่ ๓๑ “อรุชฺมตฺตลฺ”

ทำเมาเล็กน้อย

การแต่งคือ — ทำให้เท้าขวาพลาดไปข้างขวาที่ ๑ แล้วให้เท้าซ้าย
พลาดไปข้างซ้ายที่ ๑ เหยียดมือซ้ายออกไปเอามือขวาเท้าทั้งสอง

รูปที่ ๓๒ “เรกนิญญกมฺ”

ทำขยับมือและกระทับเท้า

การแสดงคือ — เขยียดแขนขวาออกไปเต็มทีแบ่มือไว้เอาแขนเท้า
ซ้ายกระแทกที่พื้น แด่มือซ้ายแกว่งไปมา

รูปที่ ๓๓ “ทิกฺขุสฺสติกมฺ”

ท่ากากระบาด

การแสดงคือ — เขามือทั้งสองไขว่กันไว้ ที่หน้าอกเท้าไขว่กันด้วย
และย้ายมือทั้งสองไปข้างซ้ายบ้างข้างขวาบ้าง แล้วเขากลับมาประทับ
ไว้กต่างหน้าอกอีก แต่ไม่ให้หลุดจากกัน พาดกันอยู่เป็นรูปกากระบาด
เสมอ

รูปที่ ๓๔ “อลาตกมฺ”

ท่าคืบเพลิง

การแสดงคือ — ทำเท้าขวาให้เช่นต่างคืบเพลิง คืบที่แรกเอา
แขนเท้าจดถึงกับพื้น แล้วงอเท้าไปข้างหลังจนฝ่าเท้าจรดโคนขา มือขวา
เขยียดซ้ายไปมา ยกหัวเข้าขวา ขนตั้งถึงราวนมแล้วกระโดดไปเป็น
จังหวะ ๆ เข้ากับดนตรี

รูปที่ ๓๕ “กฐีสम्म”

ท่าเสมอสะเอว

การแสดงคือ — เอาเท้าพาดกันเป็นกากระบาดก่อนแล้วชักเท้าออกและ
เขามือทั้งสองจับที่นาภีและสะเอวแล้วเขยียด คือดัดให้ขา ออกข้างหนึ่ง ตั้งขน

รูปที่ ๓๖ “อาภุชิปุตเรจิตม”

ทำห้าม

การแสดงคือ— เขามือซ้ายประทับที่หน้าอก เหยียดแขนขวา
ออกไปเต็มทวารักกลับไปกลับมา แล้วหัดเข้ามาและแบมือไว้ ทำอาการ
เหมือนหงห้าม

รูปที่ ๓๗ “วิภูชิปุตากุชิปุตกม”

ทำขัดมือเท้า

การแสดงคือ— ขัดมือทั้งสอง ออกไปโดยแรง แล้วชักกลับมาและ
ขัดไปอีก เท้าก็เช่นเดียวกันขัดออกไปข้างๆ ที่ตะเท้าโดยแรงแล้วชัก
กลับมาและขัดไปอีก

รูปที่ ๓๘ “กฏิจินินนม”

ทำย้ายสะเอว

การแสดงคือ— เขามือทั้งสองเท้าที่สะเอวแล้วชักมือออกเขามือ
ประกบกัน พับไปด้วยกันที่โคนแขนบ้างที่ข้างศีรษะบ้าง แขนมือออก
จากกันพลิกไปมา สะเอวยกไปยกมาอยู่

รูปที่ ๓๙ “อรุชเรจิตม”

ทำเคลื่อนไหวข้างเดียว

การแสดงคือ— งอมือซ้ายเข้าไปจนเข่าจรดที่รักแร้ได้แล้ว พลิก
มือทำให้ นิ้วหัวแม่มือตรงตรง เอาหัวแม่มือกดที่พนักเป็นจังหวะๆ ที่ตะ
เท้าไม่ใช้พริบมกกัน และเอียงตัวให้ ข้างหนึ่งอยู่ ข้างบนแล้วกลับอีก
ข้างหนึ่ง

รูปที่ ๔๐ “วฤษสฺวสฺติกรม”

ท่าขวางทหน้าอก

การแสดงคือ— เอาเท้าไขว้กัน ทหน้าอกไว้ ระยะ พอพลิกมือรำไป
รำมาได้ตัวค่อยๆ ก้มตัวให้หน้าอกโน้มต่ำลงไป

รูปที่ ๔๑ “อนุมตฺตม”

ท่าคลั่ง

การแสดงคือ— กางแขน ทงต้องออก อย่างเต็มท่าวา พลิกมือกลับไป
กลับมา เอาแขนเท้าขวากดแน่นทพน กระดกปลายเท้าขึ้น ให้ฝ่าเท้าพน
พน และนิ้วหัวแม่มือเท้าขวากออกไป

รูปที่ ๔๒ “สฺวสฺติกรม”

ท่าขวางมือขวางเท้า

การแสดงคือ— เอามือทงต้องไขว้กัน ทหน้าอกไว้ พลิกไป พลิกมา
และให้เท้าทงต้องไขว้กันด้วย

รูปที่ ๔๓ “ปฺฤษฺฐสฺวตฺติสฺกรม”

ท่าขวางหลัง

การแสดงคือ— เอาเท้าทงต้องไขว้กัน เหยียดแขนออกไป พลิกมา
แล้วหดกลับเข้ามาทำท่าห้าม เอาเท้าออกจากกันก้าวไปที่ตะเท้า คือ
เอาเท้าหนึ่งไขว้เอาเท้าหนึ่งก้าว ถัดนมมือเมื่อทำท่าห้ามแล้วตงนิ้วขึ้น และ
ในเวลาดังกล่าวนั้นทำให้กายตั้งเต็มอยู่เสมอ

รูปที่ ๔๔ “ตลปยุตปฏุม”

ทำดอกไม้ตูม

การแต่งคือ— ยกแขนซ้ายพับเข้าไปได้ข้างซ้าย ตมมือชนตรง
 เอาหัวแม่มือจดที่โคนนิ้ว นิ้วอื่น ๆ ซอกไปทำให้ก้างใจมือนับข้อ
 เดินกระโหย่งเท้า คือเอาปลายจิกลงดินไป และในอาการเช่นเดียวกัน
 เอียงตัวไปข้าง ๆ ด้วย

รูปที่ ๔๕ “วรุติม”

ทำเบ็ดเหย

การแต่งคือ— งอข้อมือทั้งสอง เข้า หักกัน เอา หน้า มือไว้ ข้างใน
 หลังมือไว้นอกแล้วประทับเข้าไปที่หน้าอก ทางแขนทั้งสองออกแล้ว
 ดกดลงมารวมกันหย่อนลงไปพร้อมกันในระหว่างคันขา

รูปที่ ๔๖ “วลิตรุ”

ทำย้ายคันขา

การแต่งคือ— ย้ายโคนขาทั้งสองไปมา แดท่ามือทั้งสองเป็น
 รูปจอยปลาจนกแกว คือเอาหัวแม่มือ โคงทับหลังนิ้ว และนิ้วกลางไว้ ให้
 งอ ประทับเข้าที่หน้าอกพร้อมกันทั้งสองมือแล้วกดลงเอาออกอีก

รูปที่ ๔๗ “อปริทุม”

ทำนกแก้วจิก

การแต่งคือ— ทำมือขวาเป็นรูปจอยปลาจนกแกว แดงอเข้าไว้ทำ
 ให้ซ้ายไปซ้ายมาเหมือนนกแกวจะจิกฉะนั้น แล้วกดลงไปก้นขาทาง
 ข้างหลัง ในระหว่างนมอซ้ายประทับอยู่ที่หน้าอก

รูปที่ ๔๘ “สมนชนุ”

ทำท่าเลื้อยให้เสมอกัน

การแสดงคือ— ทำให้เด็บท่า ยืน อยู่ โดยปกติที่ ฟันได้ระดมกัน คอยยื่นให้ ช่นเท้าแตะปลายเท้าเสมอกัน และแขนทั้งสองก็ปล่อยห้อยลงมา คอยนิ่งเป็นปกติ

รูปที่ ๔๙ “สันทม”

ทำอัญชลีกร

การแสดงคือ— ทำการพุ่มมือที่หน้าอก ปล่อยให้ผมนลงมาประบ่า แล้วทำให้ บ่าหลุดลง (ทำการพุ่มมือนั้น คือขอหัวแม่มือเข้าไปจดโคนนิ้ว ชี้ แล้วเอาฝ่ามือทั้งสองประกบกันเข้า)

รูปที่ ๕๐ “สุวสุตติกเรจิตม”

ท่าขวาง

การแสดงคือ— เอาขม่อไขว่ กันที่ซอกข้างซ้ายของหน้าอก แมมือ ออกไปให้ปลายนิ้วชนไปข้างบน แล้วเอาปลายนิ้วประเชิญกันแยกมือ ออกจากกันแล้วเอาไปเท้าที่ศีรษะ

รูปที่ ๕๑ “มณฑลสุวสุตติกม”

ท่าม้วนขวาง

การแสดงคือ— เอามือทั้งสองไขว่ กันที่ หน้า ออกแล้ว หัน ฝ่ามือเข้า ทากัน พลิกเอามือหงายซ้อนกัน ในเวลาเดียวกันนั้นหมุน ตัวรอบ ๆ

ไป ๆ มา ๆ หายเสีย (ที่เรียกว่ามณฑลนั้นคือแยกท่าทางต้องออกไป
ทางตรงข้างขึ้นไปจนปลายเท้าได้ระดับกับสะเอว หัวเข่าและต้นขาตั้งอยู่
กับพื้น)

รูปที่ ๕๒ “สุวิวิทูรม”

ท่าเขย่งชอยเท้า

การแสดงคือ— เขาปดายเท้าขวาจากที่เท้าซ้าย มือทั้งสองยกไป
รวมกันที่หน้าอก แล้วเอามาเท้าที่สะเอว และกลับยกขึ้นไปหน้าอกอีก
กลับไปกลับมา

รูปที่ ๕๓ “หรินปลุตม”

ท่ากวางกระโดด

การแสดงคือ— ยกมือทั้งสองข้างขึ้นขึ้น ทำเป็นท่า กวัก แล้ว
กระโดดอย่างแรงไปที่หนึ่ง ย่อตัวลงชิดเท้าไปข้างหลังที่เท้าซ้ายกับ
ติดลูกหลังในเวลาเด่นกระโดด

รูปที่ ๕๔ “อติกรานตม”

ท่าก้าวยาว

การแสดงคือ— ก้าวเท้าอย่างยาวไปก้าวหนึ่ง หนึ่งตัวกลับเขน
หลังลงจนมือทั้งสองเท้าถึงพื้น แล้วถอนมือค่อย ๆ คืบตัวจนมือทั้งสอง
วิ่งไปด้วย

รูปที่ ๕๕ “วิษณุกรรม”

ทำพระวิษณุปางบาท

การแต่งคือ— เอาเท้าขวา^๕ ตรงไปข้าง หน้า^๕ แล้ว^๕ ตรงไปยัง นภา
 กาศ^๕ ออก^๕ ที่^๕ หิ้ง ใน^๕ ขณะ^๕ ที่^๕ เขยียด^๕ แขน^๕ ทง^๕ ต้อง^๕ ออก^๕ แขน^๕ ซ้าย^๕ ต่ำ แต่^๕ แขน^๕ ขวา
 อยู่^๕ เบื้อง^๕ บน^๕ ของ^๕ เท้า^๕ ขวา^๕ ที่^๕ ตรง^๕ ขึ้น^๕ ไปใน^๕ อากา^๕ ศัน^๕

รูปที่ ๕๖ “อาวุธม”

ทำหันไปข้างๆ

การแต่งคือ— งอ^๕ เท้า^๕ ขวาก^๕ เข้า^๕ ขน^๕ สูง^๕ และ^๕ เขยียด^๕ เท้า^๕ ตรง^๕ ไป^๕ ข้าง
 หน้า^๕ แล้ว^๕ หัน^๕ ไป^๕ ทาง^๕ ขวา^๕ ถ้า^๕ ดัง^๕ ที่^๕ เท้า^๕ เขยียด^๕ อยู่^๕ เช่น^๕ นม^๕ คว้า^๕ ไป^๕ ตาม^๕
 จัหว^๕ ระ^๕ ดน^๕ ตรี^๕

รูปที่ ๕๗ “โศพาปาทม”

ท่าแกว่งเท้า

การแต่งคือ— งอ^๕ เท้า^๕ ขวาก^๕ เข้า^๕ ขน^๕ สูง^๕ แกว่ง^๕ ไป^๕ แกว่ง^๕ มา^๕ ทาง^๕ ข้าง
 โน^๕ บ้าง^๕ ข้าง^๕ นบาง^๕ แล้ว^๕ มื่อ^๕ คว้า^๕ ไป^๕ ตาม^๕ จัหว^๕ ระ^๕ ดน^๕ ตรี^๕

รูปที่ ๕๘ “วิฤตม”

ท่าหมุนตัว

การแต่งคือ— เขยียด^๕ มือ^๕ เตะ^๕ เท้า^๕ ทาง^๕ ออก^๕ ไป^๕ ทำให้^๕ ตึง^๕ (กัน^๕ กบ)
 หมุน^๕ ไป^๕ รอบ^๕ ๆ แล้ว^๕ ใช้^๕ มือ^๕ ซ้าย^๕ คว้า^๕ พก^๕ กลับ^๕ ไป^๕ กลับ^๕ มา^๕ ใน^๕ ขณะ^๕ ที่^๕ ยก^๕ ตัว^๕
 ไป^๕ มา^๕ อยู่^๕ นั้น^๕ คอย^๕

รูปที่ ๕๘ “ปารุศวกรานตม.”

ทำกาวเท้าไปข้างๆ

การแต่งคือ— ก้าวเท้าทั้งสองไปข้างๆ แล้วชักกลับมา และก้าวตรงไปข้างหน้าอย่างเต็มก้าวอีก ส่วนมือทั้งสองวิ่งไปตามจังหวะดนตรี

รูปที่ ๖๐ “อรุทธสุจิ”

ทำเขย่งชอยเท้ากึ่งหนึ่ง

การแต่งคือ— เอาข้อมือทั้งสองพันกันที่ หน้าอกแล้วยก ขึ้นไปที่บ่า และศีรษะ เอาปลายเท้าขวาวอีกดังทพนเหมือนกับเข้มนั้น

รูปที่ ๖๑ “นาคาปสรบิตม.”

ทำนาคว่ายน้ำ

การแต่งคือ— เอาเท้าทั้งสองไขว่ กันแล้วชักก้าวไปข้างๆ ยกเท้าขวาวปลดปล่อยเท้าขวาข้างบน ศีรษะตรงตรงเหมือนนัยน์แม่เบย กางแขนทั้งสองออกวิ่งไปตามจังหวะกระโดดไปข้างหน้าคดไปคดมา

รูปที่ ๖๒ “ตลสมโณฏิตม.”

ทำดัดมือ

การแต่งคือ— ก้าวเท้าเดินอย่างรวดเร็ว และทุกก้าวที่เดินไปนั้น ดัดมือไปด้วย คัดดัดเหมือนนกเดินไถ่หรือนกเข้านน ทำอาการเขย่งตัวไปมาในขณะที่เดินด้วย

รูปที่ ๖๓ “วุฒภิกขิตม”

ทำโคคะนอง

การแต่งคือ— เอาชั้นเท้าจดตงกับพื้น แล้วงอเท้าไปข้างหลัง จนฝ่าเท้าจดโคนขา หดแขนทั้งสองงอเข้ามาแล้วเหยียดออกไป รำไป ตามจังหวะดนตรี

รูปที่ ๖๔ “ทณฺฑปาทม”

ทำเหยียดเท้าตรง

การแต่งคือ— งอเท้าขวาไปข้างหลังจนชั้นเท้าจดโคนขา แล้วกลับเหยียดลงไปยังพื้นจนหัวแม่เท้า จดพื้น แล้ว เหยียดเท้า ตรงไป ข้างหน้า เหมือนก่อนนี้ (เอามือทั้งสองเหยียดตรงไปข้างหน้าทำเป็นท่าทาง แล้ว หดกลับเอามาประณมไว้ ที่หน้าอก แต่ให้ปลายนิ้วค้ำดังข้างล่าง)

รูปที่ ๖๕ “นิเวศกรรม”

ทำเข้าโรง

การแต่งคือ— เอามือทั้งสองงอเข้าไปแนบไว้ที่หน้าอก ทำให้ หน้าอกผึ่ง แล้วชักมือออกกว่าทำให้ควม้วนกลมเหมือนท่าเข้าโรง

รูปที่ ๖๖ “เปฺรฺรชฺชโณลิตม”

ทำส่ายเท้า

การแต่งคือ— ยกเท้าขึ้นด้ายไปด้ายมาแล้วก้าวไปก้าวหนึ่ง และ มีการกระโดดขึ้นด้วยข้อศอกด้วย ในขณะที่ทำให้ตริก (ก้นกบ) ด้ายไปมาอยู่

รูปที่ ๖๗ “กุฎฐรวาลีนกมฺ”

ทำนกอินทรีร่อน

การแสดงคือ — เอาเท้าข้างหนึ่ง (ขวา) เขยียดไปข้างหลังงอเข่า
น้อยๆ แขนกางออกไปอย่างเต็มที่เหมือนนกกางปีกร่อนอยู่ฉะนั้น

รูปที่ ๖๘ “นิตมฺพกรณมฺ”

ท่าเสมอ

การแสดงคือ — ยกมือทั้งสองขึ้นให้มื่ออยู่เหนือโคนแขนทั้งสอง
ข้างหันปลายนิ้วชนกัน แต่ไม่ใช่ให้ติดกัน แอ้วเต็นและว่าเรื่อยไปเป็น
จังหวะๆ เข้ากับเสียงดนตรี ไม่มีหยุดจนเข้าในฉาก

รูปที่ ๖๙ “โลลิตมฺ”

ท่าโคลงศีรษะ

การแสดงคือ — กางแขนทั้งสองออกไปแล้วอกกลับเข้ามา ประทับ
ที่หน้าอก เอี้ยวศีรษะไปมาแล้วหันมองไปทางซ้ายทีหนึ่ง แล้วและ
หันกลับมาทางขวาอีก

รูปที่ ๗๐ “สุขลิตมฺ”

ท่าพลาต

การแสดงคือ — เมื่อก้าวเท้าขวาออกไปก้าวหนึ่งแล้วยกเข่าขึ้น
ถ่ายไปถ่ายมาเอามือทั้งสองเขยียดไปตามเข่านั้น คือให้อยู่บนเบ้องเข่านั้น
แล้วว่าพลิกมือไปมา เอามือทั้งสองเหวี่ยงไปข้างหลังแล้วเอากลับมา
ไว้อยู่ข้างบนเข่าอีก

รูปที่ ๗๑ “สรวีตม”

ท่าเขยื้อน

การแสดงคือ — ย่อตัวทำให้เท้าจรดแล้วให้เท้าขวาพลาดไปทางขวา
 เอาเท้าซ้ายไปทางซ้าย คีรีระตรงตรง มือทั้งสองเหยียดกางออกกว่า
 พลิกมือไปมา

รูปที่ ๗๒ “วิบุตฺตฺรณตม”

ท่าฟ้าแลบ

การแสดงคือ — เหยียดเท้าขวาไปข้างหลังและพับขึ้นข้างบนจนปลาย
 เท้าจดศีรษะแล้วทุก ๆ ก้าวก็เขยื้อนไป ทำให้ร่างกายไหวไปมาและมีมือ
 ไปตามจังหวะดนตรีด้วย

รูปที่ ๗๓ “สนนตม”

ท่าโค้งแขน

การแสดงคือ — กระโดดไปก้าวหนึ่งแล้วชักเท้าขวาไขว้เท้าซ้าย
 อีกเท้าหนึ่งเอาเท้าซ้ายไขว้เท้าขวา กางแขนทั้งสองออกแล้วทำให้โค้ง
 เป็นวงแต่ให้ โค้งลงข้างล่าง

รูปที่ ๗๔ “วิวรุตฺตม”

ท่าหมุนตัวรอบ

การแสดงคือ — ขยับมือและเท้าออกไปเล็กน้อย แล้วทำให้ ตริโก
 (ถันกบ) ดำยไปมาอยู่รอบ ๆ เหยียดแขนซ้ายกางออกไปเต็มที่
 ว่าพลิกมือไปมาอยู่

รูปที่ ๗๕ “สุจิ”

ทำบักเท้า

การแต่งคือ — เอาเท้าขวาเข้ามาด้วยยกเข่าขึ้นสูงแล้วเอาปลายหัวแม่เท้าจดตรงลงไปท่อนขาหน้า ส่วนมือทั้งสองทำท่าต่าง ๆ ไปตามจังหวะดนตรี

รูปที่ ๗๖ “สีหวิกริทธิม”

ทำสิ่งให้โตคะนอง

การแต่งคือ — เอาเข่าเท้าขวาจดกับพื้นแล้วงอเท้าไปข้างหลังจนฝ่าเท้าจดโคนขา ด้วยยกหัวเข่าขึ้น เอาอีกเท้าหนึ่งกระโดดไปที่หนึ่งมือทั้งสองเหยียดไปตามหัวเข่าขวารากัดไปกลับมาก อยู่เบื้องบนหัวเข่าขึ้น

รูปที่ ๗๗ “อรุทศม”

ทำใส่ศาล

การแต่งคือ — เอาเท้าขวาก้าวถอยหลังไปสองก้าวครึ่ง แล้วชักมือทั้งสองซึ่งเหยียดตรงไปข้างหน้าให้ค่อย ๆ ลดลงและโก่งตัวเข้ามา

รูปที่ ๗๘ “อุโรมณทลม”

ทำวนทอก

การแต่งคือ — เอาเท้าทั้งสองไขว้กันเข้าและชักออกจากกัน เดินเอาปลายหัวแม่เท้าจดกับพื้นไป และในขณะนั้น ยกมือทั้งสองขึ้นไขว้กันที่หน้าอกแล้วเอาออกห่างกันเล็กน้อยพอมือได้ วางพิงไปพิงมาอยู่

รูปที่ ๙๕ “กริหสฺสฺตกมฺ”

ทางวงช้าง

การแสดงคือ — เขามือซ้ายประทับที่หน้าอก มือขวาคว้าไว้คล้าย
กำหมด เท้าขวาเหยียดโค้งไปข้างหลัง

รูปที่ ๙๖ “สีหกรณิตกมฺ”

ทำราชสีห์ลองเล็บ

การแสดงคือ — เหยียดเท้าขวาตรงไปข้างหลัง มือทั้งสองเหยียด
ไปข้างหน้า และกวักตึงพร้อม ๆ กัน น้อมตัวลงด้วย ทำเช่นนั้นกลับไป
กลับมา

รูปที่ ๙๗ “อุทฺทมนฺนิตกมฺ”

ทำเปิด

การแสดงคือ — เปิดแขน^{๒๕}จากพนัก^{๒๕} ยกมือทั้งสองไปไว้ที่หน้าอก^{๒๕}
ใกล้ ๆ กันจนฝ่ามือเกือบติดกัน ทำท่าคล้ายจะบีบฝ่ามือซ้ายด้วยฝ่ามือ
ขวา เอียงตัวไปข้างหนึ่งด้วย

รูปที่ ๙๘ “มณิกากิริยิตกมฺ”

ทำตักน้ำ

การแสดงคือ — กระโดดไปแล้วเอาปลายเท้าจดลงยังพนัก^{๒๕} และใน
ขณะที่กระโดดลงนั้นต้องก้มหลังด้วย

รูปที่ ๘๓ “สมุฏฐานตม.”

ทำหม่นไปพร้อม

การแสดงคือ — ชัดเจนขวาไปข้างหลังแล้วกลับงอหดเข้ามาอีก
 เหนือมอจุดที่โคนขาขวาทำเป็นท่าแฉ่ง

รูปที่ ๘๔ “ชนิตม.”

ทำคลอตอบตร

การแสดงคือ — เหนือข้างหนึ่งประทับที่ทรงอก อีกข้างหนึ่งห้อย
 ลงไปตามขรรคมดา ปลายเท้าทั้งสองจุดที่พนันแน่นแล้วงอตัวลง

รูปที่ ๘๕ “อุปสฤตกม.”

ทำนอนน้อม

การแสดงคือ — ชัดเท้าขวาไปข้างหน้าเพียงเล็กน้อย มือทั้งสอง
 เหยียดตามออกไปแล้วโน้มตัวลงเหมือนกับทำความเคารพท่านผู้ใหญ่

รูปที่ ๘๖ “ปารุสฺวชาน.”

ทำกางเข้าไปข้างๆ

การแสดงคือ — เท้าข้างหนึ่งยืนอยู่ตามขรรคมดา อีกข้างหนึ่งงอไป
 ข้างหลังจนปลายเท้าขึ้นโคนขาที่ยืนอยู่ นั่นแล้วกางเข้าไปข้างๆ มือซ้าย
 กำหมัดแล้วเอามาประทับไว้ที่หน้าอก

รูปที่ ๘๗ “มทสฺขลิตกมฺ”

ท่าเมโฆเซ

การแสดงคือ— เขามือทั้งสองห้อยลงตามปกติ ศีรษะตั้งตรง
เท้าทั้งสองทำเป็นเดินไปบ้างจิกปลายเท้าไปบ้าง

รูปที่ ๘๘ “วิภูษิตกมฺ”

ท่าซัดสาย

การแสดงคือ— ซัดมือและเท้าไปข้างหลังบ้างข้าง ๆ บ้าง และ
หมุนตัวไปทางเดียวไม่มีย้อนกลับ

รูปที่ ๘๙ “อุทฺทฤตฺกมฺ”

ท่าหงายหน้า

การแสดงคือ— มือทั้งสองทำเป็นท่าห้าม กายหันไปอย่างไร
พอใจ เหมือนหน้าไปข้าง ๆ

รูปที่ ๙๐ “อุรุรุตฺกมฺ”

ท่ายกโคนขา

การแสดงคือ— ยกมือทั้งสองขึ้น แล้วย้ายไป ข้างขวา และงอไปข้าง
หลังจนถึงโคนขาขวา แล้วย่อตัวลงทำให้เข่ากางน้อยๆ ออกไปทั้งสองข้าง

รูปที่ ๙๑ “อาภุษิตกมฺ”

ท่าคู้คู้

การแสดงคือ— ซัดมือและเท้าไปบ่อย ๆ แต่เร็วที่สุด

รูปที่ ๔๒ “ศกฺกาสุยมน”

ทำล้อเกวียน

การแต่งคือ— นอนหงายลงกับพื้น เขยียดเท้าให้ตรงออกไป
 เอาหัวแม่เท้าจดลงกับพื้นแล้วจึงยกเท้าของตนมาทางศีรษะจนเอามือทั้งสอง
 จับปลายเท้าไว้ได้ ให้นำอกแอ่นอย่างเต็มที่จนเป็นวงกลมได้ระดับ
 กับแขนและขา

รูปที่ ๔๓ “คงฺคาตรณม”

ทำขำมน้ำ

การแต่งคือ— เดินกระโห้งเท้าทำมือเป็นรูปทรงสามขา คือ เอา
 หัวแม่มือขวาจดที่โคนนิ้ว แตรงอนนิ้วด้วย ทั้งสองมือแล้ว เอามาประจบ
 เข่ากัน หย่อนมือลงไปถนัดมือศีรษะตามลงไปด้วย ทำให้โค้งเหมือน
 น้ำไหลต้อออกจากปากกระบอไม้.

ทำต่อไปนี้มีในตำราแต่ไม่มีรูปปรากฏ

“นิกุญฺณกมฺ”

ทำโขกมือและเท้า

การแต่งคือ— มือทั้งสองกำหัดด้วยขลุ่ยไปไว้ในระหว่างศีรษะ กับแขนเขาเขกซึ่งกันและกัน พร้อมกับเขาเท้ากระแทกกันด้วย คือเขา มือเขกกัน ในส่วนข้างขวาที่เขาเท้าขวากระแทกเท้าซ้าย ถ้าเขามือเขกกัน ในส่วนข้างซ้าย ก็เขาเท้าซ้ายกระแทกเท้าขวา

“อรุณนิกุญฺณกมฺ”

ทำกระแทบเท้าข้างเดียว

การแต่งคือ— ยกมือทั้งสองขึ้นไประหว่างศีรษะกับแขน หัน ปลายนิ้วมือชนกันดังอเนยได้ ในเวลาเดียวกันนั้นเขาเท้าข้างหนึ่ง กระแทกที่เท้าอีกข้างหนึ่ง

“ตลิวาสิตมฺ”

ทำเล่นณพน

การแต่งคือ— ตั้งชันเท้า ตั้งกับพื้นกระดกปลายเท้าชนด้วยเท้า ขนาบข้าง ๆ ทำเช่นนั้นกระแทก ส่วนมอยกชนแต่ทำให้ฝ่ามือองอด ข้างล่าง

“นิวุตฺตม”

ทำหันกลับ

การแต่งคือ— ทำมือและเท้าเป็นท่าห้าม คือเอาชั้นเท้ากดแน่น
 ทพนแถวกระดกปลายเท้าชน มือบนยกชนแบตงไว้ ทั้งต้องข้างแถวชิดไป
 ข้างละมือรำไปรำมา ในขณะที่ทำให้ตริก (ก้นกบ) หมุนไปรอบๆ

“วินิวุตฺตม”

ท่าเหลียวรอบๆ

การแต่งคือ— เอาเข่าโดยเท้าชิดตั้งทพนแน่นดีแล้วแต่ทำให้ตริก
 (ก้นกบ) หมุนไปรอบๆ ในขณะที่เหยียดมือทั้งสองกางออกกว่าเข้ากับ
 จัหวะคนตรี

“นิสุมภิตม”

ท่าฆ่า

การแต่งคือ— เอาเท้าขวางอเหยียดไปทางข้าง หูตั้งหน้าอกแอ่นตั้ง
 เกรียบ แล้วเอาหัวแม่มือขวาเข้าไปจดที่หน้าผาก

“คชกิริยิตกม”

ท่าช้างกระนอง

การแต่งคือ— งอมือซ้ายไปทหุซ้าย มือขวายกงอชนทำเป็นท่ากด
 เหมื่อนยอดเกาวยดอย และในขณะที่ยกกนงอเท้าขวายกชนพพน
 แกว่งไปแกว่งมาแล้วหย่อนลงไปยังพื้น แต่ยืนด้วยชั้นเท้าใน
 ส่วนข้างขวา

“ครุฑปลุกตม”

ทำครุฑกระโดด

การแสดงคือ— เท้าขวาเหยียดตรงไปข้างหลัง มือทั้งสองยกขึ้น
ทำเป็นกวักคล้ายกับขอดเถาวัลย์เถอย หน้าอกแอ่นเต็มทรวง

“กณฐิสูจิ”

ทำซอก

การแสดงคือ— เอาปลายเท้าข้างหนึ่งชิดถึงทรวง กระแคงตัวให้
ข้างหนึ่งสูงขึ้น มือซ้ายประทับที่หน้าอก มือขวาเอื้อมมาจนปลายนิ้ว
จรดทรวง

“ปรีวิฤตตม”

ท่าหมุนรอบๆ

การแสดงคือ— เอามือทั้งสองยกขึ้นทำท่าคล้ายไขว่กันแล้วเอ
ออกจากกัน เอาเท้าข้างหนึ่งชิดอยู่ ทรวงชิดออกไปข้างหน้าบ้างข้างๆบ้าง
และในขณะนั้นทำให้ศรีก (กันคน) ล่ายไปรอบๆ

“วิษณุภม”

ทำใส่ลูกดาล

การแสดงคือ— ยกมือขวาขึ้นทำให้ นิ้วตงเหมือนจะแทงด้วยมือ
เท้าขวาเอากระแทกทรวง และในเวลาดังนั้นมือซ้ายประทับที่หน้าอก

“อุปกรณฺตมฺ”

ทำแก้วเท้าไปข้างหน้า

การแต่งคือ— งอเท้าขวาไปข้างหลังซ้ายไปมาอยู่ แล้วก้าวมาข้างหน้าทำเป็นพลาดไปพลาดมา มือทั้งสองคว้าไปเข้าจังหวดกับคนตรี

“มยุรลิตมฺ”

ทำนกยูงรำแพน

การแต่งคือ— เขยียดเท้า ขวาไป ข้าง หลัง ทำให้งอเหมือนหางนกยูง มือทั้งสองกางออกไปตามจังหวะคนตรี ในขณะนั้นทำให้ศรึก (กันกบ) ซ้ายไปรอบๆ

“ปฺรสุรบีตกมฺ”

ทำไล่เท้า

การแต่งคือ— กางแขนขวาออกไปว่าอยู่ แขนซ้ายยกขึ้นทำมือ งอเหมือนขอดเถาวัลย์ ทำแก้วเขาผ้าเท้าไล่ไปกับพนัก

“ตลสงฺขณฺนิตมฺ”

ทำขยฬามือ

การแต่งคือ— ยกเข่าขึ้นซ้ายไปซ้ายมา แล้วก้าวไปทีหนึ่ง ฝามือทั้งสองประชันกันที่หน้าอกแล้วเหยียดมือซ้ายออกไปว่าไปมาอยู่

“อวิชิตกม”

ทำयोगเบา

การแสดงคือ— ทำท่าเหมือนท่ากดอคมุตร คือเอาปลายเท้ากด
 ลงบนพื้น ยกมือทั้งสองขึ้นเอาปลายนิ้วชนกันแล้ว ดมมือทั้งสองลง
 ที่หน้าอกๆ

“เอลกากรูจิตม”

ทำแพะคะนอง

การแสดงคือ— กระโดดไปทอดหนึ่งแล้วเดินไปตามธรรมชาติ แต่
 ย่อตัวในขณะที่เดินไปนั้น.

กัณรภาพ ๒

ตอนที่ ๒

ว่าด้วยตำราว่าของไทย

ตำรานานาคำศัพท์ ซึ่งพวกพราหมณ์ชาว อินเดีย นำมา แดงในสยาม
 ประเทศนี้ รูปตำราจะเป็นอย่างไรไม่มีทางที่จะทราบชัด เพราะเวลา
 ล่วงมาช้านาน แต่เป็นการก่อนสมัยที่ใช้วิธีพิมพ์หนังสือ ในชนน
 ความรู้สำหรับตำราอันใดก็เป็นแต่อาศัยคำขยายทรงจำไว้ หรือแม้จะ
 ได้เขียนลงเป็นตัวอักษร ก็น้อยฉบับไม่แพร่หลาย ถึงกระนั้นก็ มี
 แก้วเจื่อนพอจะค้นนิษฐานได้ ว่า ตำรานานาคำศัพท์ ที่พวกพราหมณ์ชาว
 อินเดียได้พามา นั้น คงจะได้แปลออกเป็นภาษาไทยทั้งคำภีร์หรือแต่บาง
 ส่วน แล้วบอกเล่าถึงสอนกันสืบมา ความข้อที่กล่าวมานี้ ไปได้
 ด้วยมีตำราตำราว่าของไทย และมีชื่อสำหรับเรียกทำต่าง ๆ ทำนองเดียว
 กับตำรานานาคำศัพท์ของชาวอินเดีย เป็นแต่มาแปลงชื่อเรียกเป็นภาษา
 ไทย อันเป็นธรรมดาของการแปล ชื่อทำว่าในตำราไทยซึ่งคล้ายกับชื่อ
 ตำราของชาวอินเดียก็ยังมีปรากฏอยู่ หลายชื่อ ทั้งนี้เป็นหลักฐานว่าตำรา
 ราชของไทยเดิมแปลมาแต่ตำรานานาคำศัพท์ของชาวอินเดีย แต่จะได้แปล
 ไว้เพียงไร และกันฉบับที่แปลไว้จะเป็นอย่างไร ข้อที่ทราบไม่ได้ ด้วย
 ตำราตำราต่าง ๆ ของไทย เราเป็นอันตราয়สูญ เสีย เมื่อ ครั้ง เดียว กรุงศรี
 อโยธยาแก่พม่าเข้าศึกโดยมาก ตำราว่าซึ่งรวบรวมได้ ไว้ในหอพระสมุดฯ
 บดิน มีเท่าที่ผู้แต่งเพียงสร้างขึ้นในรัชกาลที่ ๑ กรุงรัตนโกสินทร์ เป็น
 ตำราตำราต่าง ๆ เขียนรูปบรรยายสืบตอของเดิม ๑ เหลืออยู่ แต่สมุดค่อน

ข้างกัน ตอนปลายขาดหายไปเสียแล้ว อีกเล่มหนึ่งเป็นตำราทำว่า
 เหมือนกับเล่มที่กล่าวมาแล้ว แต่เขียนสั้น เป็นตายสั้นเดียว รูปภาพ
 เป็นผืนผ้าขาวครั่งรัชกาลที่ ๒ หรือที่ ๓ แต่มีภาพทำว่าบริบูรณ์ ถึง ๖๖ ทำ
 สมุดเล่มนี้ได้มาแต่ในพระราชวังบวร ฯ เทียบดูกับตำราเล่มรัชกาลที่ ๑
 เห็นเรียงลำดับทำต่าง ๆ เป็นระเบียบเดียวกัน เป็นหลักฐานให้เห็นว่า
 ตำราเล่มที่ได้มาจากพระราชวังบวร ฯ เป็นของคัดสำเนามาจากเล่มรัช
 กาลที่ ๑ และเป็นหลักให้รู้ได้อีกอย่าง ๑ ว่าทำว่าต่าง ๆ ที่ขาดไป
 จากเล่มรัชกาลที่ ๑ นั้นจะเป็นทำใด ๆ บ้าง อาศัยหลักฐานที่ได้จากสมุด
 ตำราว่าทาง ๒ เล่มนั้น เข้าใจว่าตำราว่าเช่นนมมาแต่กรุงศรีอยุธยา
 แล้ว แต่เป็นอันตรายเสียเมื่อครั้งเสียกรุง ฯ ครั้นถึงรัชกาลที่ ๑
 พระบาท สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรง ได้ โปรด ฯ ให้ ประชุม
 พวกครูตะครุฑ ตำรา ทำว่า ขึ้นใหม่ ไว้ เป็นแบบแผนสำหรับพระนคร
 ครั้นต่อมาเจ้านาย ซึ่งทรงศักดิ์สูง เช่นกรมพระราชวัง บวร ฯ เป็นต้น
 จึงโปรดให้คัดสำเนาตำรานั้นไปรักษาไว้เป็นแบบฉบับสำหรับหัดโขนละคร
 ตำราเพื่อนราชของเก่าได้พบแต่ ๒ เล่มที่กล่าวมาแล้ว เห็นว่าควรจะพิมพ์
 รักษาไว้ในสมุดเล่มนี้ด้วย แต่รูปภาพในต้นฉบับเดิม ฉบับหนึ่ง
 บกพร่อง อีกฉบับหนึ่งก็เพี้ยนแต่อย่างเขียนร่าง จึงได้ ให้พระวิทย์ประจ
 (จาง ไชติจิตรกระ) ช่างในกรมศิลปากร กับขุนประสิทธิ์จิตรกรรม
 (อยู่ ทรงพันธ์) ช่างเขียนในหอพระสมุด ฯ ช่วยกันเขียนภาพใหม่
 ตามแบบทำว่าในตำราเดิมพิมพ์ ไว้ ในสมุดเล่มนี้

ข้อที่เรียกว่าต่าง ๆ ในตำราของไทยเรา พิศราห์ดูประปรายเป็น
หลายชั้น ที่เป็นชั้นเดิมคงตามคำแปลจากตำราอินเดียก็มี ที่กลาด
เคลื่อน เลื่อน เดียวจาก คำเดิม โดย บอก ตีบทกัน มาหลายข้อก็มี และที่คิด
ประดิษฐ์ขึ้นใหม่ในชั้นหลังก็มี ความที่กล่าวได้เห็นได้ในคำกลอน
ของเก่าอันว่าด้วยตำราทำรามีอยู่ ๓ บท คือเป็นกลอนสุภาพแต่งบอกทำ
ตำราว่าไว้แต่โบราณ บทหนึ่ง ในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์
รัชกาลที่ ๑ ตอนพระนารายณ์ด่อนนทก คัดแต่เฉพาะที่จะว่าในบทนี้
ไปเรียงไว้ในกลอนบท ๑ มีคำไหว้ครูของพวกละครชาตรี (โน้ตรำเมือง
นครศรีธรรมราช) บท ๑ จะคัดมาพิมพ์ไว้ในที่นี้พอให้เห็นเป็นตัวอย่าง

กลอนตำราว่า

๑ เทพประนม, ปฐม, พรหมตั้งหน้า	สอดดรรชนีมาดา, ข้านางนอน
ผาดาเพียงใหญ่, พิสมัยเรียงหมอน	กึ่งหันร่อน, แหกเค้าเขารัง
กระต่ายชมจันทร์, จันทร์ทรงกลด	พระรถโยนสาร, มารกดับหลัง
เขื่องกลาย, นุญฉายเขี้ยว	มังกรเดียบท่ามจุติหน
กินนรรำ, ข้างข้างประดาร์งา	ท่าพระรามาองค์ศิลป์
ภมรเคด้า, มัจฉาชมฉวริน	หลงไหลได้ดิน, หงส์ดินดา
ท่าโตเด่นหาง, นางกต้อมตัว	รำยั่ว, ชักแบ้งผัดหน้า
ถมพัตยอดคอง, บังพระสุริยา	เหราเด่นหน้า, บัวชูผัก

นาคาม้วนหาง, กวางเดินดง
 ช้างหัวนหนา, หนุมานผจญยักษ์
 กิณรพ้อนฝูง, ยุงพ้อนหาง
 ตระเวนเวหา, ชีมาตคด
 วัฏกระปัดทำ, จันสาวได้
 เมฆดาดอแก้วกลางอัมพร
 ทำเดือทำตายห้าง, ช้างทำตายโรง
 กรดตุเมรุ, เครือด้วยพันไม้
 กระหวดเถา, ชีมาเดียบค่าย
 ชักซอสามสายย้ายดำเนินา

พระนารายณ์ฤทธิรงค์ชว่างจักร
 พระลักษมณ์แผดงอิทธิฤทธิ์
 ชัดจางนาง, ทำนายดาร์ถ
 คัโตนโยนทับ, งูชว่างค้อน
 ทำชนร่ายไม้, ทังซอน
 กิณรเดียบถ้ำ, หนิงหน้าไฟ
 ใจกระเบนต์เห็ดก, แทงวิไธย
 ประโดยวาท, คิตประทิสรู้ทำ
 กระต่ายต้องแร้วแคล้วถ้ำ
 เป็นแบบว่าแต่ก่อนทมิฬมา

บทนางนารายณ์

๑ เทพประนม, ปฐุม, พรหมดีหน้า
 ทังกวางเดินดง, หงส์บิน
 อักข้านางนอน, ภมรเคด้า
 เมฆดาโยนแก้วแววไว
 ตมพิศยอกคอง, พรหมนิมิตร
 ย้ายท่ามัจฉาชมด้าคร
 ผายว่ำนนทกชกร้าตาม
 ถึงทนานาคาม้วนหางวง

สอดสร้อยมาดาเนติดิน
 กิณรินเดียบถ้ำอำไพ
 แหกเค้า, ผาตาเพียงไทด
 มยุเรศพ้อนในอัมพร
 ทังพิศมัยเรียงหมอน
 พระลักษมณ์ชว่างจักรฤทธิรงค์
 ด้วยความพิศมัยไหดหง
 ก็ชดงถูกเพดาเข้าทันใด

ท่ากัณนร

กลอนไหว้พระละครชาตรี

๑ จอนเอยต้อนรับ

ปลดปลงลงมา

วาดไฉไลยอก

ชุดตั้งขนเพ่งหน้า

ปลดปลงลงมาได้

นเรศวรพวาด

ทวนคงเรียน

ฉันทะเหวณข

ฉันทะนงคราญ

ว่าเด่นดังดี

ครุฑเขยวนาคได้

ท่าท่าหนุมน

ว่าท่าเทว

ทนางมทร

ท่าพระคาบต

ตัมมปราสาท

ฉันทะนงคราญ

ฉันทะนงคราญ

ครุให้ ขาวาเทียมบ่า

แต่ให้ ขาวาเพียงพล

เรียกแม่ยายกนกผาตา

เรียกชื่อระยาดอกไม้

ครุให้ ขาวาโคมเวียน

ไฉไลให้เหมือน รูปเขียน

ท่าท่าเทียนพาดดา

พระพทเจ้าห้ามมาร

พระรามเธอ ข้ามดมทร

เป็นท่าพระยาครุฑรอนมา

รอนกลับไปในเวลา

เหาะทยานไปผาดงกา

ดาร์ธมาชกร

จรดีหว่างเขาของกฎ

ฉันทะจะเข้าอาศรม

วาดไฉไลบนหน้าพรหม

เรียกพระนารายณ์นาคร

(ผู้บอกให้ จำได้แต่เท่านี้)

พอถึงเกิดเห็นได้ว่า

ท่าท่าที่กล่าวในกลอนทั้ง ๓ บทมาแล้ว

แบบเดิมแบบเดียวกัน

เพี้ยนกันไปบ้างด้วยคำถ้อยต่างฐาน

แต่คิด

ขอเรียกชนใหม่บ้าง

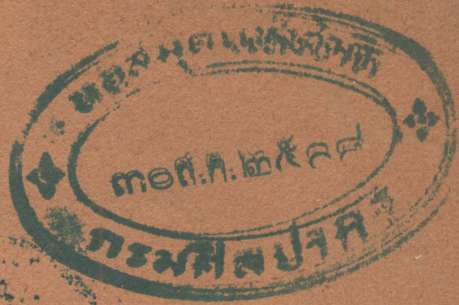
ว่าด้วยท่าโชน

การเดินของไทยเราที่ อาศัย การ พ้อน ว่าเป็น หัตถ์ ๓ อย่างด้วยกัน คือ ระบุว่าอย่าง ๑ (ระบออย่าง ๑ โชนอย่าง ๑) การเดินทั้ง ๓ อย่างนี้ ระบุว่าเดิมเป็นแต่การรู้ว่าเราเข้ากับเครื่องดุริยางค์ มีคนขับดำน่า สำหรับ ดุพ้อนว่าทั้งสามประกอบกับความไพเราะเด่นะโสด หาดได้เด่นเป็นเรื่องไม่ กระทบเดินเรื่องนิทานต่าง ๆ ประกอบกับการพ้อนว่าขับร้องและเครื่อง ดุริยางค์ เพื่อให้เห็นจริงดังกล่าวนาน ส่วนโชนนั้นเดิมเดินเป็นการพิช เฉลิมพระเกียรติพระเป็นเจ้าในไสยศาสตร์ คือพระอิศวรพระนารายณ เป็นต้น เพื่อแสดงสดุดีมงคล เดินแต่เรื่องเหนือในอวดวาทะพระเป็นเจ้า เช่นเรื่องรามเกียรติซึ่งมีมนุษย์ยักษ์และลิง พวกผู้เดินก็ต้องหัดท่าทาง ต่างกัน เป็นมนุษย์บ้าง เป็นยักษ์บ้าง เป็นลิงบ้าง ต้นตำราเดิม ของโชน พวกพราหมณ์ ก็พามาจากอินเดียเหมือนกับตำราระบอและ ระบอ แต่ตำราเดิมทีเดียวจะอย่างไรหาปรากฏชัดไม่ ได้แต่สันนิษฐาน ตามเค้าเงื่อนที่ปรากฏอยู่ในลักษณะพระราชนิพนธ์อินทราภิเษก ซึ่งว่า ให้ตัวราวแดงเป็นยักษ์ มหาดเล็กแต่งเป็นเทวดาและวานร เดินชัก นาคคึกคักบรรพ ดงน เข้าใจว่าโชนนั้นเดิมเห็นจะเดินทำนองเดียวกับ “แสดงตำนาน” ที่เราเดินกันจนหลังนี้ ไม่ได้พ้อนว่า ก่อนนานมาแล้ว เดินโชนกลายเป็นเครื่องมหรสพอย่าง ๑ จึงได้ใช้พ้อนว่า พวกก็เป็น มนุษย์ราตามแบบตำราว่าทกลาวมาแล้ว พวกที่เป็นยักษ์และเป็นลิง

ทำบัณฑิต ๑

มีแบบหัตถ์ท้ายักษ์และทำดิ่งไปต่างหาก แต่แบบนั้นนอกจากที่ทรงจำ
 ผูกหัดกันดื่บ ๆ มา หาปรากฏว่ามีตำราเหลืออยู่ไม่ แบบที่ผูกหัด
 กันมานั้น กำหนดแต่ว่ามีทำอันเป็นมุตในฝ่ายยักษ์ ๖ ท่า ฝ่ายถึง ๖
 ท่า ใช้ท่าที่เป็นมุตประสมกันเป็นเพลงรำ และใช้บทต่อไป ได้ถ่าย
 รูปท่ารำของยักษ์และท่ารำของลิงพิมพ์ไว้ในสมุดเล่มนี้ด้วย.

พิมพ์ที่โรงพิมพ์วัฒนะผล

ตั้งที่ท่าช้างวังหลวง กรุงเทพมหานคร

พ.ศ. ๒๕๓๕

นายบุญชู แฉ่งเปรมผล

ผู้พิมพ์โฆษณา

๕-๓-๓๕